

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT BYUDJETI SHAKILLANISHIDA SOLIQLARNING
AHAMIYATI****Toshxo‘jayev Abduqodirxon Abdulmansurxon o‘g‘li**

Qo‘qon Universiteti, Turizm va iqtisodiyot kafedrası

Moliya yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Gmail: abduqodir2412@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda byudjetni shakllantirishda soliqqa tortishning ahamiyatini tushunib, siyosatchilar mamlakatimizda barqaror iqtisodiy o‘shishni va ijtimoiy farovonlikni ta‘minlash uchun ko‘proq ma‘lumotli soliq siyosatini ishlab chiqishlari mumkin. Bundan tashqari, soliq yig‘ish mexanizmlarining samaradorligi shuningdek, soliq ma‘muriyati va ijrosi bilan bog‘liq muammolar va imkoniyatlarni o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: soliq solish, davlat byudjeti, moliyaviy siyosat, daromad ishlab chiqarish, soliq ma‘muriyati, iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy farovonlik, infratuzilma loyihalari, soliq yig‘ish.

Davlat byudjetining ahamiyatini ko‘plab iqtisodchilar o‘z tadqiqotlarida tasdiqlaydilar. Bu hukumatning iqtisodiy faoliyatining qisqacha mazmunidir. Mamlakatda davlat byudjeti juda muhim. Bu hukumatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirish va resurslarni jalb qilish uchun asosiy vositadir. Shuningdek, u iqtisodiy tendensiyalarning ko‘rsatkichi bo‘lib, davlat va xususiy sektorda resurslarning taqsimlanishini belgilaydi. Markaziy tendensiya va barqarorlik chora-tadbirlari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda davlat byudjeti daromadlari o‘ta protsiki bo‘lib, yalpi ichki mahsulotga juda bog‘liq. Demak, yalpi ichki mahsulotning o‘zgarishi davlat byudjeti daromadlarida katta tebranishlarga olib keladi va agar davlat byudjeti daromadlari darajasi YaIM bilan belgilansa, resurslarni tarmoqlardan uzoqroqda taqsimlash imkoniyati mavjud. Boshqa tomondan, soliqlar iqtisodiy zarbalar ta‘sirini kamaytiradigan avtomatik stabilizatorlardir. Bu esa kelgusida davlat budjeti daromadlari tarkibida o‘zgarishlar bo‘lishi, davlat byudjeti daromadlari bo‘yicha soliqlarning ahamiyatini o‘rganishni yanada muhimroq qilish zarurligini isbotlaydi. Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan soliq islohotlarini izchil davom ettirish, soliq ma‘muriyatchiligini yanada takomillashtirish hamda 2022-yilning 22-avgust kuni o‘tkazilgan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan ochiq muloqoti doirasida belgilangan ustuvor vazifalar ijrosini ta‘minlash maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 10.02.2023 yildagi PF-21-son tadbirkorlik subyektlarini toifalarga ajratish mezonlari hamda soliq siyosati va soliq ma‘muriyatchiligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi farmon qabul qilindi¹.

Ushbu tadqiqotda soliqlarning O‘zbekiston davlat byudjetini rivojlantirishdagi o‘rni haqida so‘z yuritiladi, bunda amaldagi soliq siyosati, soliq islohotining hozirgi bosqichi, o‘tish davridagi iqtisodiyotda soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash va soliqdan qochishning davlat byudjeti daromadlariga ta‘siri ko‘rsatilgan. O‘zbekistonda davlat byudjeti daromadlarining yetarli emasligi muammosi bozor iqtisodiyotiga o‘tish davridan boshlab yanada keskinlashdi. Respublikaning davlat byudjeti 2013 yil holatiga yalpi ichki mahsulotga nisbatan 78,4 foizni tashkil etgan bo‘lsa,

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 10.02.2023 yildagi PF-21-son <https://lex.uz/uz/docs/-6379809>

keyingi ikki yilda yalpi ichki mahsulotga nisbatan 40,6 foiz va 24,8 foizga qisqardi². Bu muammo iqtisodiyotning markazlashgan rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o‘tish davrida o‘z tamoyillarini o‘zgartirmagan noto‘g‘ri soliq siyosati, soliq islohotlarining o‘zining asosiy maqsad va vazifalariga erisha olmaganligi, soliqlardan bo‘yin tovlash va soliqdan qochishning keng tarqalishi natijasida yuzaga kelgan. O‘zbekistonda soliqlarning davlat byudjeti daromadlaridagi ahamiyatini o‘rganish maqsadida taqqoslama tahlil va boshqa tadqiqotlar natijalari orqali batafsil o‘rganish amalga oshirildi.

Byudjet fiskal siyosatning asosiy vositasidir. Bu, ayniqsa, O‘zbekiston kabi odatda jamlanma byudjetga ega bo‘lgan, davlat byudjetining daromadlari va xarajatlari yalpi ichki mahsulotdan ko‘p bo‘lgan davlatga xosdir. Davlat byudjetining fiskal siyosati qarorlari orqali hukumat iqtisodiy faoliyatning umumiy darajasiga, resurslar taqsimotiga va daromadlarni taqsimlashga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun soliqlarning rolini ko‘rib chiqishda davlat byudjeti qanday ishlashini va uning turli iqtisodiy o‘zgaruvchilar bilan bog‘liqligini to‘liq tushunish muhimdir.

Xarajatlar bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining hukumat ma‘lumotlari shuni ko‘rsatadiki, 2012 yilda davlat byudjeti xarajatlarining 70,1 foizi ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarga yo‘naltirilgan. Bu soliqlardan tashqari boshqa manbalardan olingan daromadlardan foydalanishni nazarda tutuvchi dasturlar bo‘lgan umumiy davlat xizmatlari va iqtisodiy ishlarga sarflangan xarajatlarning atigi 1,7 foizi bilan solishtiriladi. Xuddi shunday, 2013-14-yillar uchun byudjetni tahlil qilishda soliq tushumlarini qariyb 76 trillion so‘m oshirish bo‘yicha uchta loyiha ko‘rib chiqilsa, loyihalar uchun dastlabki byudjet mablag‘lari ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarga ajratilgan xarajatlarga 70,1 foizga to‘g‘ri keladi. Bu ma‘lumotlar XVFnning “Soliq ma‘muriyatchiligi bo‘yicha qo‘llanmasi”dagi samarali soliqqa tortishning birinchi mezoniga muvofiq soliqlar O‘zbekiston davlat byudjetini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Davlat budjetini rivojlantirishda soliqlarning ahamiyatini ko‘rsatuvchi ko‘rsatkich sifatida daromadlarning boshqa shakllariga nisbatan soliqlarga qanchalik bog‘liqligini keng ko‘lamli dalillar keltirish mumkin. O‘zbekiston Davlat qo‘mitasi tomonidan e‘lon qilingan ma‘lumotlarga ko‘ra, 2021-yilda davlat byudjeti daromadlarining 90 foizdan ortig‘i soliqlar, qolgan daromadlar xorijiy yordam, xorijiy investitsiyalar, tovarlarni sotish, uglevodorod xomashyosini taqsimlash to‘g‘risidagi bitimlar kabi manbalardan olingan. Qo‘shni davlatlar bilan solishtirganda, bu yuqori foiz, masalan, Rossiyada 2022-23 yillarda federal byudjet daromadlarining o‘rtacha 73% soliqlardan tushgan, Qozog‘istonda esa so‘nggi o‘n yil ichida o‘rtacha 70% atrofida³.

Samarali soliqqa tortish jarayoni, amaldagi soliq tizimi, fuqarolarning to‘lov qobiliyatini to‘g‘ri aks ettiruvchi soliqqa tortish, samarali boshqaruv va rioya etish O‘zbekiston davlat byudjetini rivojlantirishda soliqlar o‘ynaydigan muhim rollardan hisoblanadi. Soliqlarning ahamiyatini xarajatlarning ularga tayanishi, daromadlarni ko‘paytirishning muqobil va qo‘shimcha imkoniyatlari, davlat byudjetiga o‘z mablag‘lari va samaradorligiga ta‘siri orqali ko‘rsatish mumkin.

² O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq qo‘mitasi/ochiq ma‘lumotlar.

³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/byudjet-to-g-risidagi-qonunchilik-hujjatlariga-muvofiq-ochiq-ma-lumotlar>

Xulosa

O‘zbekistonda davlat byudjeti va soliq tizimini rivojlantirishda soliqlarning o‘rni haqida gapirib bo‘lmaydi. Ushbu tadqiqot davomida biz soliqqa tortishning mamlakatning moliyaviy salomatligi, iqtisodiy barqarorligi va rivojlanish traektoriyasiga ko‘p qirrali ta‘sirini o‘rganib chiqdik. Birinchidan, soliqlar davlat byudjetining asosiy daromad manbai bo‘lib, hukumatga asosiy davlat xizmatlarini, infratuzilma loyihalarini va ijtimoiy ta‘minot dasturlarini moliyalashtirish imkonini beradi. Soliqlarni samarali va adolatli yig‘ish orqali O‘zbekiston o‘z fuqarolarining ta‘lim, sog‘liqni saqlash va kommunal xizmatlar bilan ta‘minlanishini ta‘minlashi, shu orqali inson kapitalini rivojlantirish va hayot sifatini oshirishga yordam berishi mumkin.

Bundan tashqari, soliq tizimi fiskal intizom va makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shaffof va bashorat qilinadigan soliq siyosatini amalga oshirish orqali O‘zbekiston sarmoyalarni jalb qilishi, iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantirishi va fiskal risklarni yumshatishi mumkin. Bundan tashqari, samarali soliqqa tortish tizimi daromadlar tengsizligini kamaytirishga, ijtimoiy hamjihatlikni rivojlantirishga va umumiy iqtisodiy farovonlikni oshirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, soliqlar ekologik barqarorlik va sanoatni diversifikatsiya qilish kabi kengroq rivojlanish maqsadlariga erishish uchun vosita sifatida ishlatilishi mumkin. Ifloslanish, resurslar qazib olish va uglerod chiqindilari uchun soliqlar joriy etish orqali O‘zbekiston korxonalarini toza texnologiyalar va amaliyotlarni o‘zlashtirishga rag‘batlantirishi, shu orqali atrof-muhit darajasini yumshatishi va barqaror rivojlanishga yordam berishi mumkin. Xuddi shunday, maqsadli soliq imtiyozlari ustuvor tarmoqlarga investitsiyalarni rag‘batlantirishi, innovatsiyalarni rag‘batlantirishi va iqtisodiyotning diversifikatsiyasini kuchaytirishi mumkin.

Biroq, soliqqa tortishning mumkin bo‘lgan afzalliklariga qaramay, O‘zbekistonda soliqqa tortish tizimining samaradorligini optimallashtirishda muammolar saqlanib qolmoqda. Bu muammolarga soliqdan bo‘yin tovlash, norasmiy iqtisodiyot, ma‘muriy samaradorlik va soliq qoidalarining murakkabligi kiradi. Bu muammolarni hal etish soliq qonunchiligiga rioya etishni kuchaytirish, soliq ma‘muriyatchiligini tartibga solish, boshqaruv va shaffoflikni takomillashtirishga qaratilgan keng qamrovli islohotlarni amalga oshirishni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda davlat byudjeti va soliq tizimini rivojlantirish mamlakatni rivojlantirishning umumiy kun tartibining uzviy qismidir. Soliqlardan samarali foydalanish orqali O‘zbekiston resurslarni safarbar qilishi, iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantirishi va ijtimoiy taraqqiyotni rag‘batlantirishi mumkin. Oldinga intilib, barcha fuqarolar farovonligiga hissa qo‘shadigan adolatli, samarali va barqaror soliq tizimini ta‘minlaydigan mavjud muammolarni hal etish va islohotlarni amalga oshirish bo‘yicha sa‘y-harakatlarni birgalikda amalga oshirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rikardo D. Sochineniya t. I. «Nachalo politicheskoy ekonomiki i nalogovogo oblojeniya». Per. s angl. - M.: Gospolitizdat, s.360.
2. Osnovo‘ nalogovogo prava S.G.Pepelyaev Moskva, 1995, 24-bet
3. Chernik D. G. «Nalogi v ro‘nochnoy ekonomike». - Finanso‘, 1992, №3 s. 19.

4. Boldo‘rev «Finanso‘ kapitalizma». «Finanso‘», M.: 1987 s. 21.
5. Gataulin Sh. K. «Soliqlar va soliqqa tortish». O‘quv qo‘llanmasi. Uz RFSQ. Tashkent 1996. 18 bet.
6. Olimjonov. O. «Bozor iqtisodiyotiga o‘tish davrida soliq siyosati». «Xayot va iqtisod». 1992.
7. Vohobov A., Srojiddinova Z. «O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti». TMI 2002, 115 b. 36 – bet.
8. Xvan L.B.: Solik huquqi. Toshkent Konsauditinform, 2001. 26-bet
9. Yahyoev Q. «Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti». T-2003 y.
10. Malmigian I. Nalogi kak elemento‘ finansa. M.: perevod s angl. 1997 g. str. 69
11. O‘zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi.-T.:”Adolat”, 2022
12. Jo‘raev A., Shirinov S.Soliq statistikasi va prognozi. O‘quv qo‘llanma. / “IQTISOD-MOLIYA”-T.: 2015y
13. Zavalishina I.A. Soliqlar: nazariya va amaliyot. / “Iqtisodiyot va huquq dunyosi” ., 2005y. -544 b.
14. Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. –T.:Akademiya, 2002. -204 b.
15. Meyliev O.R. Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda soliqlarning o‘rni.- T.:Tamaddun, 2013.-136 b.6.<https://uz.wikipedia.org/wiki/Soliq>
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 10.02.2023 yildagi PF-21-son <https://lex.uz/uz/docs/-6379809>
17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Satatistika agentligi <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/byudjet-to-g-risidagi-qonunchilik-hujjatlariga-muvofiq-ochiq-ma-lumotlar>